

PSZICHOLÓGIAI TÍPUSOK

HÓDI SÁNDOR

EGYÉNI KÜLÖNBSÉGEK

Nem kell különösebb pszichológiai képzettség ahhoz, hogy az emberek közötti *egyéni különbségeket* felismerjük. Mindennapi életük során az emberek nemcsak felismerik, de jól számon is tartják ezeket a különbségeket. Egymás magatartását és megnyilatkozásait figyelve meglehetősen pontos képet alkotnak maguknak arról, hogy egymástól miben különböznek, ki mennyiben tér el a többiektől.

Az egyéni különbségek figyelembevételre természetesen nem terjedhet ki mindenre. Az emberi megnyilatkozások és tulajdonságok végtelen sokfélesége közül legfeljebb néhány lényeges sajátosságra lehet felfigyelni. De már ennek is nagy a jelentősége, mert néhány alapvető személyiségvonás ismerete is megkönnyíti az emberek közötti eligazodást, a más személyekkel kapcsolatos viselkedési stratégia kialakítását. Egy-egy személy főbb jellegzetességeinek ismerete megkönnyíti, szilárd viszonyítási keretbe helyezi emberismeretünket. Ennek köszönhetően például nincs az a normális ember, aki ne volna tisztában azzal, hogy ismerősei közül ki az, aki jószívú és segítőkész, akire nehéz helyzetben számítani lehet, s ki az, akitől a legjobb ismeretség ellenére sem remélhet segítséget. De ugyanígy tisztában van mindenki azzal is, hogy környezetében kik az intrikus, áskálódó természetű emberek, s kik azok, akikkel barátkozni érdemes.

Az egyéni különbségek megítéléséhez használatos viszonyítási keretet a minden emberre jellemző általános *normák* jelentik. Egymást figyelve és értékelve ugyanis az emberek nemcsak annak tulajdonítanak fontosságot, hogy például vérmérsékletüket, etikus magatartásukat, cselekvési bátorságukat, intellektusukat stb. tekintve, egymástól miben különböznek, hanem azt is *megítélik*, hogy az átlagtól, a normától ki mennyiben tér el. Ily módon könnyen csoportosítani tudják ismerőseiket, mondjuk aszerint, hogy kik a gyors és energikus emberek közülük, vagy ellenkezőleg, kik azok, akik cselekvéseikben bizonytalanok, helytállásukban erőtlenek. Hogy kik a vidám természetű, bizakodó, mindig derűt és erőt sugárzó

emberek, s velük ellentétben, kik az örökösen csak panaszkodók, a csüggedt és vigasztalanul lehangoló személyek. Az emberek intellektuális adottságainak magabiztos értékeléséről meg jobb nem is beszélünk. E téren mindenki „szakember”, mintha az ostoba és értelmes emberek külválasztása csakugyan olyan egyszerű lenne.

Mindennapi teendőik közepette természetesen az emberek nemigen bajlódnak azzal, hogy akár a jelzett módon, akár más lényegesnek tartott személyi sajátosság alapján tudatosan és tervszerűen csoportosítgassák egymást. Megelégszenek azzal, hogy rögzítik ismerőseik főbb személyi jellemzőit vagy azokat a tulajdonságaikat, amelyekre éppen felfigyeltek, és ennek alapján valamilyen *típusba* sorolják őket.

A típusalkotáshoz sokszor csak az állandó és jól látható testalkati jegyeket használják fel. Ennek alapján mondunk egyeseket sovány vagy kövér embereknek, alacsonynak vagy magas termetűnek, fehér embernek vagy színes bőrűnek, férfinak vagy nőnek stb. A testalkati jegyek mellett, olykor a kevésbé állandó és nem mindenki számára s főképpen nem minden szituációban nyilvánvaló karakterjegyekre, hajlamokra, adottságokra figyelünk fel. Így megkülönböztethetünk lassú vagy gyors, közlékeny vagy szófukar, hanyag vagy pontos, ingerlékeny vagy nyugodt, agresszív vagy szorongó, zárkózott vagy barátkozó természetű személyeket. Amikor ismerőseinket ezekkel a személyiségjegyekkel, vagy más jellemzőnek vélt magatartási sémák alapján leírjuk, tulajdonképpen azt soroljuk fel, azt állapítjuk meg, hogy az illető milyen típusba, milyen típusokba tartozik. Ezeknek a típusoknak az alapján következtetünk aztán viselkedésükre, arra a tapasztalatunkra támaszkodva, hogy adott típusokkal nagy gyakorisággal együtt járnak bizonyos magatartási sémák, viselkedési sajátosságok.

A felhasználható típusok száma úgyszólván tetszés szerinti. És hogy végül ismerősünk megítélésének mennyi a gyakorlati értéke, vagyis hogy őt valójában *mennyire ismerjük*, az attól függ, hogy a tipizálás mi mindenre terjed ki. Minél több olyan alaptényezőt ragadunk meg, ami valóban tartós és döntő mértékben meghatározó tulajdonsága egy embernek, annál inkább állíthatjuk azt, hogy ismerjük az illetőt. Mert az a kijelentésünk, hogy ismerősünknek mondunk valakit, értelemszerűen azt jelenti, hogy ismerjük az illető személyi sajátosságait, másoktól megkülönböztető jellemvonásait, hajlamait, adottságait.

Nem mindegy tehát, hogy tipizáláskor a munkaszervezetnek vagy a hajviseletnek, a memóriának vagy a külső megjelenésnek, a karakterjegyeknek vagy az illető által beszélt nyelvnek, az értelmi képességeknek vagy a bőrszínnek, a tehetségnek vagy a nemnek tulajdonítunk-e elsőbbséget.

A helyesen megválasztott sémák nagy jelentőségűek emberismeretünkben. De legyen mégoly kitüntetett fontosságú is mindaz, amit a típusal-

kötásoknál figyelembe vesszünk, s terjedjen ki tipizálásunk a tulajdonságok igen tekintélyes részére, ennek ellenére, mivel az emberek lelki sajátosságai megismételhetetlenül egyediek, éppen az, ami egyedül és kizárólag csak rájuk jellemző, ismeretlen marad előttünk. A tipológiai elvekre támaszkodó emberismeret szükségszerű korlátja ez.

A pszichológia ennél az emberismeretnél annyiban tud továbblépni, amennyiben megpróbál olyan elemi szervezeti folyamatokat és viselkedési sajátosságokat felkutatni, amelyek az ember cselekvő magatartása, életvitele, személyisége szempontjából alapvető fontosságúak. De tudományossá ez a törekvés csak attól válik, hogy a kutatók bonyolult statisztikai módszerekkel ellenőrzik az általuk jelentősnek tartott viselkedési sajátosságok és a viselkedési sajátosságoknak megfelelő együttjárásait.

A tipológiai kutatásoknak gazdag múltja van a pszichológiában. Ennek ellenére sem állítható, hogy a lélektan ma az egyszerű, de jó emberismeret lehetőségeit messze túlszárnyalná. A különböző tipológiákon alapuló tesztek, kérdőívek, műszeres vizsgálatok lehetővé teszik ugyan az emberek *egyszerű szempontok* szerinti gyors *megítélését*, ami a munkahelyi szelekció vagy a gyakorlati diagnosztika szempontjából fontos célokat szolgálhat, a személyiség teljessége, az ember egyedi különvalósága azonban pusztán ezeknek az adatoknak a birtokában hozzáférhetetlen marad számunkra. E tekintetben a tesztek eredményei éppoly korlátozott érvényűek, mint a mindennapi emberismeret alkalmi tipizálásai.

Ahhoz ugyanis, hogy egy embert a maga megközelítő teljességében megismerhessünk, egész élettörténetének, különböző szituációkban tanúsított magatartásának, másokhoz és önmagához való viszonyulásainak hosszadalmas és körültekintő elemzése szükséges. Ami viszont már messze túllépi a tipológia lehetőségeit, és a pszichográfia hatáskörébe tartozik.

VÉRMERSÉKLETI TÍPUSOK

Az első tipológiák már jóval a pszichológia önálló tudománnyá válása előtt megjelentek. Az emberek már két és fél ezer évvel ezelőtt is értették annak a módját, hogyan könnyíthetik meg maguknak mások „beskatulyázását”. Persze ez az emberismeret, mai szemmel nézve, igen naivnak és leegyszerűsítőnek tűnik. Így például csak mosolyogni tudunk az ókori ind orvosok kétségkívül igen szemléletes tipológiáján, mely szerint gazella, szarvastehén és elefánttehén típusú nőket, illetve nyúl, bika és csődör típusú férfiakat lehet megkülönböztetni.

De bármennyire naivnak és leegyszerűsítőnek is tűnjék számunkra az emberek ily módon — vagyis a testi felépítés alapján — történő tipizálása, az az igazság, hogy a pszichológia máig sem tudott igazán megszabadulni ettől a szemléletmódtól. A klasszikus típusokban éppúgy,

mint a legmodernebb tipológiákban, ha az ókori ind orvosokénál árnyaltabb megfogalmazásban is, de ott él az ember testi felépítésére (pszichofiziológiai funkcióira, genetikus adottságaira) való hivatkozás. Ami azt jelenti tulajdonképpen, hogy az ember személyiségét meghatározó viselkedési sajátosságokat szinte valamennyi típusban kizárólag, vagy csaknem kizárólag, az ember biológiai természetével magyarázza, illetve örökletes adottságokra vezeti vissza. S tulajdonképpen e miatt a szemléletmód miatt kerül zsákutcába nemcsak a tipológiai kutatás, de az egész személyiség-lélektani gondolkodás.

Az első tipológiák megjelenésekor még megkerülhetetlen ez a szemléletmód, hiszen az akkori orvosi emberfelfogás elválaszthatatlanul beágyazódott az ókor természetfilozófiájába. Később azonban, különösképpen a pszichológia önálló tudománnyá szerveződését követő időszakban, az ember természeti és társadalmi meghatározottságával kapcsolatos ismeretek eléggé differenciálttá váltak ahhoz, hogy a viselkedési sajátosságok társadalmi vonatkozásait a tipológiai kutatások folyamán ne lehessen már elhanyagolni. S ha az ember személyiségének *társadalmi meghatározottságaival* szemben továbbra is öröklött hajlamai, alkati sajátosságai kerültek előtérbe, az a pszichológiai társadalmi-ideológiai szerepvállalásával áll összefüggésben. A viselkedési sajátosságok öröklött hajlamokkal történő magyarázata ugyanis — mint utóbb látni fogjuk — az uralmi viszonyok szempontjából fontos ideológiai és manipulatív célokat szolgál. A típusanak már jelzett korlátai mellett azért szükséges ezt már most hangsúlyoznunk, hogy fenntartással és óvatos mérlegeléssel fogadjuk mindazt, amit a pszichológia a tipológia terén felkínál.

Az egyik legnagyobb hatású és kisebb-nagyobb változtatásokkal mind a mai napig használatos tipológia Hippokratész, illetve Galenus nevéhez fűződik. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a természet feltételezett négy alkotóelemének: a levegőnek, földnek, tűznek és víznek az ember lényében is jelen kell valamilyen formában lennie, Hippokratész az emberi szervezet nedvkiválasztását — ma úgy mondanánk, hogy kémiai szabályozását — kezdte vizsgálni. Saját és orvostársai tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy meghatározott testnedvek termelődése, ezek aránya, keveredése határozza meg az ember lelki jégeit s lelki jegyei mellett betegségre való hajlamait is. E megfigyelések alapján Hippokratész három *vérmérsékleti típust* különböztetett meg: a kolerikus, a flegmatikus és a melankolikus alkatú embert. Ezt a tant bővíti aztán tovább, vagy félezer évvel később, Galenus egy újabb vérmérsékleti típusal, a szangvinikus emberrel egészítve ki.

A természet feltételezett négy őseleme, az immár hippokratészi—galenusi négy típusban, a következőképpen van jelen: A kolerikus vagy *lobbanékony* személyeknél a szárazság, illetve a tűz a domináló elem. A szangvinikusoknál, ami magyarul *bizakodót* jelent, a melegség és a le-

vegő; a flegmatikusoknál vagy *közönyös személyeknél* a hideg és a víz; míg a melankolikusoknál vagy *szomorúaknál* a nedvesség és a föld a meghatározó elem. (1)

Ez a mai szemmel nézve meglehetősen bizarr magyarázat különös módon egy olyan tipológiát hozott létre, amihez évszázadok múlva sincs mit hozzátenni. Tulajdonképpen a mai legkorszerűbb személyiségtipológiák is ebből a felosztásból indulnak ki, ezt tagolják, ezt variálják, ebből hoznak újabb személyiségdimenziókat létre. Persze annak, hogy ez a típustan a történelem évszázadait átvészelte, hogy ezt a felosztást számtalan pszichológus, orvos, pedagógus használja ma is megelégedéssel, nyilvánvalóan kell, hogy valamilyen magyarázata legyen. Nem vitás, hogy az alapötlet, az endokrinológia létrejöttét messze megelőzve, szerencsésen ráhibázott az ember érzelmi-indulati sajátosságainak és a szervezet hormonháztartásának összefüggéseire. De önmagában véve, csak ez, magyarázatnak kevés. A lényegyet tekintve alighanem Allportnak kell igazat adnunk, aki szerint e típustan fennmaradása és páratlanul erős befolyása nem csekély mértékben abban leli magyarázatát, hogy elég rugalmas koncepció ahhoz, hogy mindenki azt láthasson bele, amit akar. (2)

Ismerkedjünk meg ezek után közelebről is a négy vérmérsékleti típusal, és lássuk sorjában, milyen érzelmi jellemzők szerveződéséből állnak elő.

A *kolerikusok* nyílt tekintetű, kemény, határozott testtartású személyek, egész lényükből tetterő sugárzik. Érzelmi reakcióik gyorsak és viszonylag tartósak. „Epés” emberek, s gyakran ragadják el őket indulataik.

A *szangvinikusok* gyors mozgású és jó felfogású emberek; közlékenyek, barátságosak, kedélyesek. Egész megjelenésükből életkedv és tetterő árad. Olyanok, mint a fellobbanó szalmaláng: könnyen tűzbe jönnek, de hamar le is csillapodnak.

A *flegmatikusok* testtartásukat, beszédmódorukat és megjelenésüket tekintve egyaránt jellegtelen emberek. Lomha mozgásukról, higgadt egykedvőségükről ismerni fel őket. Ritkán nyílvánítják ki érzelmeiket, sodrúkból nehéz kihozni őket. Kiegyensúlyozott, nyugodt, szenvtelen emberek.

A *melankolikusok* általában gondterhelt arckifejezésű emberek; testtartásukból, mozdulataikból hiányzik a keménység, az élénkség. Bizonytalanok és határozatlanok, nehezen szánják el magukat valamire. Érzelmi

1. A különböző típusok leírását, illetve a típustanok átfogó bemutatását lásd: *Típustanok és személyiségvonások*. Szerkesztette Halász László—Márton L. Magda. Gondolat, Budapest, 1978.

2. Gordon W. Allport: *A személyiség alakulása*. Gondolat, Budapest, 1980, 50. o.

életük egészében visszafogott, indulataikat sokáig féken tartják, de ha elvesztik türelmüket, kirobbanó haragjuk fékevesztett. Többnyire azonban bánat, levertség, szomorúság jellemzi őket.

A Hippokratész—Galenus-féle tipológia azon a felismerésen alapszik, hogy az emberek érzelmi életének jellemzőit tekintve az egyéni különbségek mellett lényegi hasonlóságokat is felfedezhetünk. De ezek a hasonlóságok csak akkor válnak igazán szembetűnővé, ha nem egy-egy önmagában álló személyiségjellemzőt emelünk ki, hanem például ahogyan a hippokratészi—galenusi tipológia is teszi, az érzelmi élet sajátosságait jelző több közös tulajdonság megragadására törekszünk. Az érzelme megjelenésének gyorsasága vagy intenzitása például önmagában véve még vajmi keveset árul el egy-egy emberről. Tipikussá ez a tulajdonság attól válik, hogy gyakran együtt jár és kiegészül az érzelmi élet egyéb jellemzőivel, továbbá bizonyos akarati vonásokkal, illetve testi jegyekkel. (3) A hippokratészi—galenusi típusok is több ilyen egymással összefüggő és gyakran együtt járó tulajdonságot ragadnak meg.

Az egy-egy típushoz tartozó tulajdonságok pontos és megmásíthatatlan, mindenki által azonos módon használatos leírását azonban hiába kutatnánk. A költészet és a tudomány határmezsgyéje ez, ahol az értelmeszerűen adott összefüggést a leírás szintjén minden alkotó a maga személyi hozzáállásával egészíti ki. És a hippokratészi—galenusi típusok éppen ettől élők: értelmezésük és leírásuk rugalmasan igazodik nemcsak az empirikus adatokhoz és kísérleti eredményekhez, hanem a kutatók elméleti felkészültségéhez és szemléletmódjához is.

TESTALKAT ÉS JELLEM

Amit a naiv emberismeret mindig is hajlamos volt hinni, hogy tudniillik az ember testi megjelenése belső világának hű tükörképe, azt látott igazolni a XX. századi karakterológiában kiemelkedő helyű, fontosságú és jelentőségű elméletével Kretschmer. Arra az orvosi gyakorlatból nyert tapasztalatra támaszkodva, hogy bizonyos belső elválasztású mirigyek eltávolítása vagy csökkent működése szembetűnő testi és lelki elváltozásokat eredményez — pl. kretenizmus —, Kretschmer lényegbevágó összefüggéseket állapít meg a szervezet hormonális tevékenysége, a testalkat és a vérmérséklet között. Ennek szellemében fő művét, a Testalkat és jellem címűt az alábbi plasztikus leírással kezdi:

„A köznép ördöge többnyire szikár jelenség, keskeny állán ritkás kecskeszakáll, a gömböc ördögben viszont van valami jólelkű oktondiság. Az

intrikus púpos és köhécsel. A vén boszorkánynak éles madárképe van...” (4)

Kretschmer úgy véli, hogy ezek a naiv megállapítások évszázados hagyományok alapján kristályosodtak ki, és olyan megfigyelések lecsapódásai, amelyekre a jó szemű kutatónak érdemes odafigyelnie. Ő maga, orvos lévén, klinikai beteganyagán keresi ezeknek az „objektív néplélektani tényeknek” — ahogyan ő nevezi — az igazolási lehetőségeit. Ilyen irányú kutatásai eredményeként a testalkat és a jellem vonatkozásában három egymástól jól elkülönülő típust különböztet meg. Ezeket *piknikus*, *atletikus* és *leptoszom* (aszteniás) típusnak nevezi el. Mindhárom típus nőkre és férfiakra egyaránt jellemző, bár Kretschmer úgy találja, hogy a nők között feltűnően sok az „atipikus” jelleg, következésképp ki is zárja őket vizsgálataiból.

De lássuk, milyenek Kretschmer szerint a piknikus testalkatú férfiak.

Leginkább zömök emberek, jól táplált külsővel, élénk arcszínnel. Az arcuk puha, széles és kerekded, lágy profillal és húsos orral. Válluk rendszerint keskeny és lelapított. A mell és a has meglehetősen nagy térfogatú; a nyak rövid és vastag, a törzset bőséges zsírpárna borítja, emiatt az egész törzstérfogat hordó alakú. Tipikus esetben a végtagok rövidek; széles, puha, de formás alakú a kéz. A haj lágy, sima és hátrasimuló, általában ritka, mert a piknikus egyének hajlamosak a korai kopaszodásra. Szakálluk és testszőrzetük viszont annál bőségesebb.

A piknikus testalkatnak az úgynevezett *ciklotim* lelki alkat felel meg. A ciklotim lelki alkat jellemzői:

Közvetlen és nyílt emberek, társaságban könnyen oldódnak, kedélyesek és jólelkűek. Kiváló gyakorlati érzékkel rendelkeznek; fürgék, vállalkozó szelleműek, s hajlanak az érzéki örömök hajszoására. Tehetséges egyedeik tetterős és nagyvonalú szervezők, művészi téren realisták, a tudományban empirikusok. Szélsőséges esetben nyers, erőszakos, „rámenő” jellemű személyek.

Kretschmer másik testalkati típusa az *atletikus* ember:

Az atletikus férfiak legtöbbször magas növésűek, széles vállúak, izmosak. Az erősen keskenyedő alsó testfélhez — medencéjükhöz — viszonyítva a vállövezet erőteljesnek, robusztusnak hat. Csontos, kissé szögletes arcuk enyhén tojásded alakú. Végtagjaik hosszúak, kezeik kékes színezetűek.

Az atletikus testalkatnak Kretschmer tipológiájában a *viszkózus* temperamentum felel meg. Jellemzői:

Általában nyugodt emberek, nem túl érzékenyek, de ha türelmüket veszítik, erős indulatba jönnek. Érzelmi világuk nem túl színes, Hippokratész flegmatikus típusára emlékeztetnek. Társaságban nehézkesek, alig

4. Ernst Kretschmer: *Körperbau und Charakter*. Berlin 1942. Idézi Vince László és Vince Flóra: *Testalkat és jellem*. Medicina, Budapest, 1964, 10. o.

van humorérzékük. Egyesek közülük kifejezetten mogorva emberek, de lehetnek jóindulatúak is: lényüket egyaránt a lassúság, nyugalom és kiegyensúlyozottság jellemzi. Legfőbb erényük az állhatatosság: barátságban, házasságban, szerelemben kitartóak, hűségesek. Rendíthetetlen lelki nyugalmukat és erős indulataikat leginkább mint katonák és mint sportemberek tudják kamatoztatni.

A harmadik és egyben leggyakoribb típus a *leptoszom* vagy aszténiás testalkat. Kretschmer ezt a típust a következőképpen jellemzi:

Keskeny felépítésű emberek, henger alakú törzssel, satnya vázizomzat-tal. Hosszúra nyúlt keskeny mellkas, keskeny vállak és vékony, sovány végtagok jellemzik őket. A fej kicsi és kerekded; a hosszú és éles metszésű orr, valamint a hátraeső áll szögletessé teszi profiljukat. A kifejezetten halvány, vékony, graciális arcbőrükkel szemben a haj és a szemöldök „durva” anyagú, erős és tartós.

És következék végül a leptoszom vagy aszténiás testalkat karakterológiai megfelelője, a *szkizotim* lelki alkat.

A szkizotim lelki alkatú emberek legfőbb ismérve, hogy a valóságtól idegen álom- és eszmevilágban élnek, élesen elhatárolják magukat környezetüktől, közömbösen vagy sértődötten visszahúzódnak embertársaik köréből. Saját személyiségük és a külvilág éles elhatárolása következtében — örökletes adottságaiktól függően — a szkizotim lelki alkatú emberek között sokféle magatartás jöhet létre. Lehetnek például hűvös, arisztokratikus modorú gondolkodók, eszméiktől megszállottá vált fantasztrák, világtól elszakadt idealisták vagy nyughatatlan moralisták, kíméletlen despoták, hidegen számító karrieristák. De szkizotim lelki alkatú a társadalmi beilleszkedési zavarokkal küszködő személyek jelentős hányada is, köztük különcök, kóborlók, bűnözők, narkománok.

Kretschmer minden korábbi típustannál részletesebben mutatta be egy-egy típus pszichológiai sajátosságait, s olyan plasztikus leírást adott különböző embertípusok pszichofizikai alkatáról, hogy ennek alapján könnyen támadt az emberekben az a benyomás: elég tüzetesebben szemügyre venni társaikat, és máris tisztába jönnek lelki életük mozgatórugóival, s egy sor pszichológiai titok válik ismertté számukra. Ebben rejlik a Kretschmer-féle típusok népszerűségének magyarázata. Az embereket igazán megismérni és nem besorolni vágyó elmék azonban könnyen felismerik Kretschmer tipológiájának — és általában minden tipológiájának — legszembevethetőbb hiányosságát. Azt ti., hogy barátaikat, ismerőseiket, családtagjaikat, vagyis akikről már megbízható ismereteik vannak, milyen nehéz ezekben a típusokba sorolni. Maradéktalanul rendszerint egyik típus sem illik rájuk. Vannak persze egyének, akikben egy-egy típus jól felismerhető, ám alkati felépítésüket és karakterüket tekintve még ők is szabálysértőek, és csak jelentős megszorítások révén tekinthetők valamely típus képviselőjének.

Hippokratész tipológiája még csak a vérmérsékletre, a pszichés reagálás tempójára, gyorsaságára és erősségére irányult. Kretschmer viszont a testalkatból, a pszichofizikai értelemben vett alkati sajátosságokból az *egész személyiség* genetikusan meghatározottságára következtet már. Az alkat fogalma ugyanis Kretschmernél pszichofizikai jelentésű, a típus nemcsak testalkatot, hanem jellemet és karaktert is jelöl. És épp ettől válik Kretschmer elmélete túlfeszítetté, egyoldalúan biológiai indíttatásúvá. Mert, ha Kretschmer műveiben itt-ott történik is utalás a környezet jellemformáló szerepére, ezt csak amolyan, a valóság előtti tisztelgésnek kell tekintenünk, ami típusában nem jut kifejezésre. A típust hordozó és a karaktert meghatározó jegyek ugyanis biológiai szinten determináltak elméletében, vagyis öröklődnek, velünk születettek.

Kretschmer tipológiája az ellenőrző kísérleti-empirikus vizsgálatok folyamán nem bizonyult megalapozottnak. Azok az összefüggések ugyanis, amelyek típusában a testalkat és a jellem közötti kapcsolatra vonatkoztak, nem igazolódtak. Az ellenőrző vizsgálatok lehangoló eredményei, valamint az a körülmény, hogy Kretschmer a nőket, vagyis az emberek mintegy 50%-át eleve kizárta vizsgálódási köréből, kétségessé tették ennek az egyébként igen nagy népszerűségnek örvendő tipológiának az érvényét.

EXTRAVERZIÓ—INTROVERZIÓ

A kretschmeri típusok népszerűségével legfeljebb Jung pszichológiai típusai vetekedhetnek.

Jung a környezet — tárgyi világ —, illetve a szubjektív történések — lelki élet — felé való *irányultság* alapján az emberek két nagy csoportját különböztette meg: az *extravertált* vagy „kifelé forduló” és az *introvertált* vagy „befelé forduló” személyeket.

Vannak emberek — mondja Jung —, akik a tárgyi világ felé nyitottak, nagy érdeklődéssel követik a körülöttük történő eseményeket, otthonosan és biztonsággal mozognak tárgyak és emberek között. Ezeket a nyílt, közlékeny és jól alkalmazkodó, ismerkedésre könnyen hajló személyeket nevezzük *extravertáltaknak*. (5)

Velük ellentétben más személyek viszont inkább töprengők, visszafogottak; új helyzetekben félénken és bizonytalanul mozognak, személyi kapcsolataikban is rendszerint tartózkodóak. Őket nevezzük *introvertáltaknak*. Az introvertáltak éppen félénkségükből fakadóan zárkóztak, elgondolkodóak, pillanatnyi ötleteikben nemigen bíznak. Gyakorlati kérdésekben ügyetlenebbek az extravertáltaknál, az elvont összefüggéseket azonban jobban látják azoknál. Érzéseiket is szigorúbb ellenőrzés alatt

5. Carl G. Jung: A pszichológiai típusok. In: *Típusok és személyiségvonások*.

tartják, mint az extravertáltak, s velük ellentétben ritkán lépnek fel agresszív módon, és ritkábban vesztik el önuralmukat.

Jung szerint ennek a kétféle magatartási típusnak az elkülönülése igen korán megkezdődik, már gyermekkorban is jól megfigyelhető. Az extravertióra hajló gyermek például eleve érdeklődőbb, mozgékonyabb, nyitottabb, mint a leendő introvertált, és nagyobb kíváncsisággal szemléli az őt körülvevő dolgokat. Otthonosan és bizalommal mozog környezetében, nem fél a tárgyaktól, nem érez gátat önmaga és a tárgyi világ között. Ez a nyitottság, ez az intenzív érdeklődés és a tárgyakkal való félelem nélküli játék, ismerkedés oly mértékben felszabadulttá teszi, hogy vakmerőségében sokszor már testi épségét is veszélyezteti. Ezzel szemben az introvertióra hajló gyermek feltűnően visszahúzódo, féltékeny mozog a tárgyak között. E félszeg bizonytalanságból fakadóan a fenyegetőnek megélt külvilággal szemben szubjektív biztonságot keres. Ezért fog később is saját külön útjain járni, a világ elvont összefüggéseibe, a dolgok jelentésébe kapaszkodni. Jung ezt egy introvertált kislány példáján szemlélteti, aki csak aztán merete megtenni első lépéseit a szobában, miután megtanulta az ott található tárgyak nevét.

A jungi személyiség típusok könnyen felismerhetőek voltak miatt olyan közismertté váltak, hogy az extravertió—introvertió ma már a mindennapi emberismeret fogalmaiként is használatos. A jungi tipológiának azonban távolról sem csak „egyszerűségében” rejlik magyarázata, másban rejlik a siker titka. A típusok könnyen felismerhető voltánál sokkal lényegesebb az, hogy ezek a személyiség típusok valójában sajátos megjelenítési formái annak az ember társadalmi életére jellemző *objektív el-
lentmondásnak*, ami együtt jár a fizikai és a szellemi munka különválásával. Más szóval, Jung típusaival a társadalmi *munkamegosztás pszichológiai következményeire* villant rá.

Más kérdés, hogy maga Jung típusaira más magyarázattal szolgált. Ez bipoláris típusai reális társadalmi gondolati tartalmának szempontjából éppoly lényegtelen körülménynek számít, mint az, hogy a jungi tipológia előzményei és ihlető forrásai: az érzékiség és az ész kanti antinómiái, Nietzsche Apollója és Dionüszosza, vagyis, hogy a szemlélet és az akarat, az érzelem és az ösztön, az erkölcs és a vitalitás szembeállítás a bipoláris típusok létre vonatkozóan milyen magyarázattal szolgáltak. Ezek az értelmezések más, például tudománytörténeti szempontból természetesen érdeklődésre tarthatnak számot, a jungi tipológiának megfelelő emberek valós életét és ezzel maguknak a típusoknak az érvényét azonban nem befolyásolják.

„Az extravertált ember pszichikus élete olyan — mondja Jung —, mintha a tárgyokban és a tárgyakkal való kapcsolatokba lenne kihelyezve (...) Ezzel ellentétben az introvertált személy a tárgyakkal szemben mindig úgy viselkedik, mintha valamilyen fensőbb hatalmuk volna,

amelytől önmagát állandóan meg kell védelmeznie. A belső világ, a saját szubjektuma az ő világa.” (6)

Ezt ma úgy fogalmazhatnánk át, hogy az extravertált ember az anyagi jellegű objektívációkkal, az introvertált személy viszont a szellemi objektívációkkal áll szorosabb kapcsolatban. Amíg tehát az egyik a tárgyi világhoz, a létet meghatározó *lehetőségekhez és korlátokhoz* igazodik elsősorban, a másik az *erkölcsi-tudati szabályozókat* fogadja el meghatározóbbnak. S minthogy az ember személyi fejlődése során létének társadalmi feltételeit, életviszonyait kétféle módon interiorizálhatja magába: tárgyi tevékenység formájában és fogalmi megismerés útján, pszichológiailag — egyik vagy a másik elsajátítási forma dominanciájában — adva van a két személyiség-típus létrejöttének lehetősége. Az extravertált személyben az érzéki tapasztalatszerzés útján szerzett ismeretek és az így kialakított készségek fognak dominálni, az introvertált személyre viszont a tudatvilágát és személyiségét meghatározó szellemi, kulturális hatások lesznek jellemzőek. Kizárólagosság helyett persze inkább csak valamiféle arányeltolódásra szabad gondolnunk: egyik vagy a másik személyiségkomponens meghatározóbb szerepére. Hogy arányeltolódás állhat be, hogy a szóban személyiség-típusok az ember egyoldalúvá válásának — megnyomorodásának — példaként megjelenhetnek, ennek okát, mint már jeleztük, a fizikai és a szellemi munka elkülönítésében kell keresnünk. Nem abban a banális értelemben, hogy a fizikai munka extravertálttá, a szellemi munka meg introvertálttá teszi az embereket. Sokkal mélyebb áttételekről és összefüggésekről van itt szó. Arra a társadalomontológiai szituációra kell gondolnunk, amelyben az ember társadalmi reprodukciója válik belső ellentmondásoktól feszültté: a gyakorlati élet és a kultúra, a megélt élet és a manipulált tudat, az érzéki tapasztalat és az ideologikus gondolat kerül ellentétbe. Ezt az ellentmondást örökíti át szocializációs funkcióját ellátva a család a társadalom makroszociális feltételeinek, illetve a szülők munkamegosztásban elfoglalt társadalmi szerepkörének megfelelően ilyen vagy olyan típusú személyiségeket hozva létre.

Hogy az introvertált személy a szubjektumban — pszichikus történésekben —, az extravertált viszont a tárgyokban — anyagi objektívációkban — látja a viselkedésével kapcsolatos orientációs értékeket, Jung részéről is magyarázatot kíván. Jung hajlik arra, hogy ezeket a személyi tulajdonságokat örökletes adottságoknak tartsa, azzal a nem éppen lényegtelen kiegészítéssel, hogy szerinte az ember irányultsága, annak mértéke, aránya az életfeltételek módosulásával változhat. Tartós kudarcélmények hatására például az extravertzió introvertzióba mehet át, vagy fordítva, a körülmények kedvezőbbre fordultával a gátolt introvertált nyitott, domináns személlyé válhat.

Függetlenül attól, hogy Jung nem megy bele a típust meghatározó átformáló élmények részletesebb vizsgálatába, hogy az életfeltételek személyiségformáló szerepe legfeljebb úgy jön szóba nála, mint ami lehetővé teszi vagy elnyomja az örökletes adottságok típusként való megnyilvánulását, típustanában, ez mégis figyelmet érdemlő kitétel. Szóvá kell ezt már csak azért is tennünk, mert késői követői, a mai extravertió—introvertió-kutatók, nála sokkal merevebb biológiai determinációt valának: e típusokat idegrendszeri konstitúció által meghatározott magatartásmódként tartják számon, amin a környezet úgyszólván semmit sem változtat.

Abból a felismerésből kiindulva, hogy nem lehet minden embert a két típus valamelyikébe besorolni, mert az emberek jelentős részénél hiányoznak vagy éppen egyforma mértékben vannak jelen az extravertióra és introvertióra utaló sajátosságok, Jung utóbb jelentős változtatásokat hajtott végre tipológiáján. Az emberi pszichikum feltételezett négy alapvető funkciójára — érzékelés, gondolkodás, érzelmek, intuíció — támaszkodva létrehozta az úgynevezett „köztes típusokat”. Jung szerint az említett négy funkció a lehető legritkább esetben van egyensúlyban, általában valamelyik funkció túlsúlya jellemző a pszichikumra. Az extravertió—introvertió tulajdonképpen e négy funkció valamelyikének a túlsúlyában nyilvánul meg, és ekként nyolc egymástól jól elkülönülő „funkciótípus” áll elő. A „funkciótípusok” száma azonban tetszés szerint tovább bővíthető, ha a típusok árnyaltabb differenciálása érdekében vizsgálódásunkba bevonjuk például az intellektust, a logikai-matematikai készséget vagy valamilyen más szellemi kvalitást.

Jung spekulatív „funkciótípusait” nincs értelme sorra vennünk. Enélkül is nyilvánvaló, hogy minél több örökletesnek feltételezett pszichikus tulajdonságot vonunk be egy tipológiába, az annál spekulatívabbá válik. Jung „funkciótípusai” is ahelyett, hogy növelnék tipológiája gyakorlati alkalmazhatóságát, inkább bizonytalanná teszik még azt is, amit Jung kiinduló tételében még állít, hogy ti. irányultságuk és ezzel összefüggésben: cselekvési szabadságuk, erkölcsi-tudati meghatározottságuk szilárd-sága alapján megkülönböztethetjük az emberek két nagy csoportját. Arra vonatkozóan pedig, hogy a két típusba nem sorolható emberek jelentős számaránya ellenére mért nem jelenti a jungi bipoláris tipológia megkérdőjelezését, Eysenck szolgál majd magyarázattal.

(Befejezés a következő számban)